

SERRA, Jordi (2003): *Cultura popular del Montserrat. A partir de textos recollits per Pau Bertran i Bros*. Barcelona: Ajuntament d'Olesa de Montserrat; Kao Corporation, S.A.; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 288 p. (Col·lecció Vila d'Olesa, 10).

El llibre *Cultura popular del Montserrat*, premi de recerca vila d'Olesa de l'any 2001, és una esplèndida aportació al coneixement del folklore del nostre país. L'autor, Jordi Serra, parteix dels textos que el folklorista Pau Bertran i Bros va recollir a finals del segle XIX a la regió del Montserrat, els ordena i classifica, els proveeix d'anotacions, els posa en correlació amb variants recollides per altres folkloristes i n'explica la vigència actual a través de l'enquesta a nou dones (tres de Collbató, tres d'Esparraguera i tres d'Olesa de Montserrat) que aporten el testimoni sobre la seva vitalitat.

A la introducció, l'autor ens parla de la principal motivació que l'ha dut a escriure el llibre: donar a conèixer l'important treball realitzat pel folklorista Pau Bertran i Bros, un autèntic tresor cultural (en paraules de l'autor) que no ha estat prou conegut ni, en conseqüència, prou valorat. Efectivament, la mort prematura del folklorista, als 37 anys, va ser en bona part la causa que molta de la seva producció restés inèdita. Alguns dels seus treballs, com per exemple el *Rondallari català* (1909), van ser publicats pòstumament, mentre que d'altres només se'n va publicar una petita part. Aquest és el cas de les *Popularitats* (dites, costums, creences, jocs, remeis populars... recollits en les estones de lleure dels treballadors de la seva propietat entre 1882 i 1883 i publicats a *La Il·lustració catalana* entre el 1892 i el 1894) i de *L'Oracionaire popular* (manuscrit en dos volums escrit entre 1882 i 1883 i del qual només se'n van publicar algunes mostres al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* entre 1915 i 1918).

En aquest sentit, el llibre de Jordi Serra suposa un pas més en la difusió i el reconeixement de l'obra folklòrica de Pau Bertran i Bros, una obra excepcional, extraordinàriament moderna per a la seva època, i que caldria publicar de forma completa. Josep M. Pujol, en l'estudi introductor i a l'únic llibre del folklorista que ha estat reeditat fins ara, el *Rondallari català* (1989), ja n'assenyalava l'interès i la necessitat.

Jordi Serra ens introdueix a la vida i l'obra de Pau Bertran i Bros (Collbató 1853 – Esparraguera 1891) i ens parla d'un folklorista a qui s'ha de reconèixer, sobretot, una sòlida formació teòrica, que es pot copsar en el seu estudi *Rondallística* (premiat als Jocs Florals de 1888), i una actuació personal fidel i rigorosa en l'arreglada i en la transcripció del folklore de la seva terra. El comentari no pot ser més encertat ja que les transcripcions i les anotacions realitzades per Pau Bertran i Bros no han perdut encara avui la seva actualitat i són, sens dubte, un bon model per a tots aquells que s'inicien en la recollida i posterior publicació de documents orals.

A continuació, l'autor ens explica el mètode de treball que ha seguit en l'elaboració del seu estudi. En primer lloc, ens diu quines han estat les fonts utilitzades. Pel que fa a Pau Bertran i Bros: *L'Oracionaire popular* (1882-83), les *Popularitats* (1892-94), les *Cançons y follies populars (inèdites) recollides al peu del Montserrat* (1885) i el *Rondallari català* (1989 [1ª ed. 1909]). De totes aquestes obres, ha triat els materials folklòrics recollits a la regió del Montserrat que fan referència a les activitats de la vida quotidiana de la seva gent. Aquest criteri l'ha portat a establir nou grans grups (cadascun dels quals conformarà un capítol del llibre) que corresponen a les següents àrees de l'activitat humana: el cicle anual, la natura, la salut, el destí, les persones, la família, el joc, el llenguatge i els fets.

L'autor opta, doncs, per un criteri de classificació temàtic sobre la base anterior d'un criteri de tipus geogràfic. A continuació, per veure quina ha estat la pervivència d'aquestes formes del folklore, l'autor n'ha demanat la valoració a un grup d'informants femenines (que per la seva condició de dones considera que són millors transmissores de la cultura popular). Aquest criteri de selecció de les informants, com reconeix després el mateix autor, ha conduït, però, a uns resultats una mica esbiaixats ja que no s'han pogut obtenir dades sobre algunes formes del folklore transmises habitualment per informants masculins (com els jocs de nois) que també havia recollit Pau Bertran i Bros. Per tant, si en el futur es volgués aprofundir en aquest estudi, caldria diversificar la mostra d'informants triada.

A més d'aquestes fonts, l'autor ha tingut en compte els materials folklòrics de la regió del Montserrat publicats per dos importants folkloristes de casa nostra: Cels Gomis i Joan Amades. L'anàlisi dels seus materials ha dut l'autor a la conclusió que tant l'un com l'altre van incloure en les seves obres versions recollides per Pau Bertran i Bros. El primer, per exemple, va utilitzar costums i creences de les *Popularitats* en algunes de les seves obres més importants, com la *Botànica popular* (1891, ampliada el 1909) o la *Zoologia popular catalana* (1910), tot i que en la majoria dels casos esmenta que la font és Bertran; el segon no ho indica, però la comparació sistemàtica dels materials demostra que, per exemple, la informació referida als costums i creences de la regió del Montserrat que apareix al *Costumari català* (1950-56) prové de Bertran. El treball sistemàtic de comparació de versions que ha dut a terme l'autor ens posa una vegada més en alerta sobre els préstecs que hi ha hagut entre els folkloristes catalans, un tema que ha estat posat sobre la taula en més d'una ocasió pel que fa a Joan Amades (a causa de la gran quantitat de materials que va publicar), però que no es redueix només a ell.

La consulta de fonts folklòriques i etnogràfiques, com les de Cels Gomis i Joan Amades, es completa amb la d'altres fonts escrites, no específicament d'aquest àmbit, però que contenen descripcions de costums locals que permeten complementar la informació del folklorista Pau Bertan i Bros. Es tracta dels llibres: *Topografia mèdica d'Esparraguera* (escrit el 1932 i publicat el 1936) i *La vila d'Esparraguera i el seu terme* (1961) d'Orenci Valls, del recull *Persones, coses i records d'Esparraguera* (escrit entre 1957 i 1964 i publicat el 1985) de Rafael Subirana, i de la publicació *Olesa aimada* (1981) de Joan Saumell.

A més, la consulta d'altres obres d'etnobotànica, meteorologia, paremiologia i etnofarmàcia publicades en altres indrets de Catalunya han permès a l'autor confrontar les descripcions de les *Popularitats* amb les de la cultura popular d'altres indrets de Catalunya. Aquestes dades ajuden a entendre el significat de les formes de cultura popular descrites i permeten en molts casos contextualitzar-les.

La introducció del llibre es clou amb un interessant comentari de caràcter pedagògic sobre l'actualitat del recull. En aquest sentit, l'autor destaca la importància de conèixer aquestes formes de la cultura popular del Montserrat, amb les seves particularitats lingüístiques, per entendre l'univers de la societat rural de finals del segle XIX «centrat en el diàleg de l'home amb la natura i en l'aprenentatge per a la supervivència» (p. 21), tot això amb la finalitat de reflexionar sobre el present i no pas com un desig nostàlgic de retorn al passat.

El cos del llibre, estructurat com hem dit anteriorment en nou capítols, és molt clar i està ben documentat. Cada capítol conté una breu introducció que prepara el lector per entendre les descripcions que es presenten a continuació. Per a cada descripció s'indica: el lloc de recollida; la font de procedència (llibre, article o entrevista de l'autor a informants locals); el grau de record actual a Collbató, Esparraguera i Olesa de Montserrat quan es tracta de descripcions procedents de les *Popularitats*; les confrontacions amb altres obres folklòriques, etnogràfiques o d'altra mena; i les notes i els comentaris de l'autor de caire contextualitzador i interpretatiu.

Tota aquesta informació ofereix al lector un millor coneixement de la cultura popular del Montserrat. I això és possible, en gran mesura, gràcies al treball dut a terme per un dels folkloristes més interessants del segle XIX, Pau Bertran i Bros, que l'autor del llibre ha contribuït a rescatar de l'oblit.

Pau Bertan i Bros va treballar amb un criteri extraordinàriament modern, anotant no només el text sinó també totes aquelles dades funcionals que permeten entendre el seu valor en la vida quotidiana. Així per exemple, a l'entrada *Cireres* hi trobem descrita una petita oració recollida a Collba-

tó i inclosa a *L'Oracionaire popular* (I, 110) amb les corresponents dades contextuals i funcionals: «Per treure els mals esperits de les cireres que es troben per terra, es cull la cirera i abans de menjar-la es diu: *Jesús, Maria, Josep, / si hi ha cap bruixa / amb la capa de sant Josep la'n trec*. I de seguida queixalada. I per cada una que se'n cull de terra es fa el mateix abans de menjar-la. I fora mals esperits». Bertran anota al peu de la descripció: «Dita pel papà, que sent petit la deia sempre que anava a menjar cireres per sota els cirerers (solen ser les més bones). Només té de mal aquesta oració que no deixa menjar les cireres gaire de pressa; és clar, havent d'enraonar tant per cada una» (p. 95).

Una de les riqueses del llibre està en la importància que es dona a les variants. Per recollir-ne de noves, l'autor s'ha servit d'un mètode, habitualment emprat pels folkloristes, que consisteix a utilitzar un document folklòric determinat i preguntar, a continuació, si la persona entrevistada en coneix algun de semblant. En aquest cas, l'autor ha proporcionat els textos de les *Popularitats* a les informants prèviament seleccionades, amb la qual cosa, el treball folklòric de Bertran ha estat l'esquer que ha permès recuperar una sèrie de variants de la regió. Així per exemple, a l'apartat *Ungles* hi ha la descripció d'una creença de les *Popularitats* que va ser publicada a *La Il·lustració catalana* (nº 298). Diu: «Si un hom ha de ser ric o no, prou ho diuen les ungles de la mà, amb la coroneta blanca que porten, ran de la pell. És ben grossa? Doncs serà ric. No n'és gaire? Pobre segur». Mentre que una variant proporcionada per una informant de Collbató diu així: «Si té el melic enfonsat, serà pobre; si té el melic sortit serà ric» (p. 121).

Si bé tots els capítols del llibre tenen un interès indiscutible, val la pena de destacar el referit al llenguatge. Com bé ens assenyala l'autor «per a Pau Bertran la forma en què es narren els costums i les creences és tan important com l'objecte de la descripció. Per això ell apunta escrupolosament a la seva llibreta “sense supressions ni afegidures, sense barreges ni retocs” tot allò que els informants li diuen, amb les seves mateixes paraules i normalment amb el nom de la persona que parla» (p. 221).

És per això que a Bertran no li passen per alt tota una sèrie de mots i d'expressions fraseològiques que formen part de l'anomenat folklore de conversa, un àmbit molt poc treballat pels folkloristes del segle XIX. Per exemple, a l'apartat de fórmules retòriques i ocasionals trobem la descripció de *En trobar una cosa* que forma part de les *Popularitats* publicades a *La Il·lustració catalana* (nº 281). L'explicació mostra clarament com es produeixen els torns de conversa: «Si algú (això entre nois) troba alguna cosa, ha d'ésser amatent a dir: “fora part”. Si es descuida i algun altre salta a dir primer: “part hi vull”, hi té tant com ell. I això és just» (p. 244).

El caràcter rigorós i alhora divulgatiu amb què s'ha concebut el llibre que ara ens ocupa es fa també evident en les fotografies, les il·lustracions i les transcripcions musicals que acompanyen el text i en la completa bibliografia que conté. Entre les fotografies curioses en destaca una que es va fer a Montserrat el 15 de desembre del 2002. La fotografia permet visualitzar l'anomenat espectre de Brocken, un fenomen propi de les zones boiroses consistent en la projecció de la pròpia imatge sobre la boira.

L'autor del llibre ens fa adonar de la coincidència que hi ha entre l'observació física d'aquest fenomen i la descripció dels fantasmes tal com apareix en el text de Pau Bertran i Bros, *Els follets*, publicat a *El Rondallari català*: «Les fantarmes només daven espants, presentant-se tot plegat en forma de bèsties, de persones, de gegants, de nanos, d'arbres, de roques i d'altres coses; aixís es divertien. Al vespre es posaven al mig dels camins per destorbar el pas de la gent, seguien al costat fent magarrufes o s'enfilaven a les finestres i treien el cap; altres vegades, lluny, lluny, semblava que es veia un homenet i aquell homenet s'anava fent gros, gros, i de seguida arribava un gegantàs, deia alguna paraulota que avergonyia i, esclafint la rialla, es fonia com fum. Però mai per mai tocaven a ningú, no feien cap mal» (p. 265). La imaginació popular donava, així, una explicació fabulada a l'existència d'un fenomen de naturalesa desconeguda per als habitants de la zona però que tanmateix es trobava present en la seva vida quotidiana.

Benvingut, doncs, el llibre de Jordi Serra, ja que ens permet conèixer una mica més la cultura popular del nostre país i, alhora, ens aporta informació valuosa sobre la història del nostre folklore. En aquest sentit, el llibre està en la línia d'altres publicacions recents que s'han ocupat de divulgar el treball dut a terme pels folkloristes del segle XIX i de principis del XX. En són un exemple: els lli-

bres de Lluís Albert sobre l'obra folklòrica de Caterina Albert (Víctor Català), la reedició de l'obra *El folklore tortosí* de Joan Moreira per part dels membres del Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre, l'edició de les *Cançons tradicionals catalanes recollides per Jacint Verdaguer* duta a terme pel Grup de Recerca Folklòrica d'Osona i Salvador Rebés, la reedició de diverses obres de Cels Gomis que ha impulsat Salvador Palomar, la publicació de les missions de recerca de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a cura de Josep Massot i Muntaner, la reedició del *Romancerillo catalan* de Manuel Milà i Fontanals per part de l'editorial Alta Fulla o la publicació del rondallari de Sara Llorens de Serra a càrrec de Josefina Roma.

Carme ORIOL CARAZO
Universitat Rovira i Virgili